

Εκπαίδευση & Θέατρο

Τόμ. 26 (2025)

Εκπαίδευση & Θέατρο

Επαναπροσδιορίζοντας την παιδαγωγική: Η εκπαίδευση μέσω των τεχνών ως δημιουργική πρακτική στην παλαιστινιακή ανώτατη εκπαίδευση

Rand Barakat

doi: [10.12681/edth.43265](https://doi.org/10.12681/edth.43265)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Barakat, R. (2025). Επαναπροσδιορίζοντας την παιδαγωγική: Η εκπαίδευση μέσω των τεχνών ως δημιουργική πρακτική στην παλαιστινιακή ανώτατη εκπαίδευση: Ανασκόπηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ. *Εκπαίδευση & Θέατρο*, 26, 70–77. <https://doi.org/10.12681/edth.43265>

Επαναπροσδιορίζοντας την παιδαγωγική: η εκπαίδευση μέσω των τεχνών ως δημιουργική πρακτική στην παλαιστινιακή ανώτατη εκπαίδευση

Ανασκόπηση του Μεταπτυχιακού Προγράμματος στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ

<https://doi.org/10.12681/edth.43265>

Rand Barakat
Πανεπιστήμιο της Βηθλεέμ

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ, τοποθετώντας την εκπαίδευση μέσω των τεχνών ως εργαλείο για την προσωπική, παιδαγωγική και κοινοτική ανάπτυξη στην παλαιστινιακή τριτοβάθμια εκπαίδευση. Χρησιμοποιώντας μια ποιοτική προσέγγιση μελέτης περίπτωσης, πραγματοποιήθηκαν ημιδομημένες συνεντεύξεις με απόφοιτες και σημερινές φοιτήτριες, για να διερευνηθούν τα κίνητρα, οι εμπειρίες και η συμμετοχή τους σε δημιουργικές πρακτικές. Η θεματική ανάλυση αναδεικνύει πώς το πρόγραμμα προωθεί τον κριτικό στοχασμό, τον προσωπικό μετασχηματισμό και τις καινοτόμες διδακτικές προσεγγίσεις, παρέχοντας παράλληλα έναν υποστηρικτικό χώρο για την αντιμετώπιση σύνθετων κοινωνικών και θεσμικών προκλήσεων. Τα ευρήματα καταδεικνύουν πώς η παιδαγωγική μέσω των τεχνών έχει τη δυνατότητα να αναδιαμορφώσει τις διδακτικές προσεγγίσεις και να διαμορφώσει νέες αντιλήψεις για τη μάθηση, την ταυτότητα και τη συμμετοχή στην κοινότητα μέσα σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από πολιτιστικούς και διαρθρωτικούς περιορισμούς.

Λέξεις-κλειδιά: δημιουργική παιδαγωγική, εκπαίδευση μέσω των τεχνών, επιμόρφωση εκπαιδευτικών, κριτική παιδαγωγική, εκπαιδευτικός μετασχηματισμός, δημιουργική δράση, Παλαιστίνη.

Εισαγωγή

Στην Παλαιστίνη οι τέχνες αποτελούν ένα σημαντικό μέσο έκφρασης, ψυχικής ανθεκτικότητας και διατήρησης της πολιτιστικής ταυτότητας, ιδίως στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, όπου αναγνωρίζονται όλο και περισσότερο ως μέσα επαγγελματικής ανάπτυξης και αναστοχαστικής πρακτικής. Η παρούσα μελέτη διερευνά το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ, εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο οι παιδαγωγικές στρατηγικές του καλλιεργούν τις δημιουργικές, κοινωνικές και αναστοχαστικές ικανότητες των φοιτητών.

Η μάθηση στο πλαίσιο του μεταπτυχιακού προγράμματος είναι συχνά βιωματική και συμμετοχική – οι φοιτητές σχηματίζουν κύκλους, αρθρώνουν προσωπικές αφηγήσεις, ανταποκρίνονται μέσω της κίνησης και αναπαριστούν αναμνήσεις, δημιουργώντας έτσι χώρους που χαρακτηρίζονται από αναστοχασμό, συναισθηματική σύνδεση και συλλογική δημιουργία νοήματος. Τοποθετημένες στο ευρύτερο κοινωνικοπολιτικό περιβάλλον της πόλης, με τις εκκλήσεις για προσευχή, τους καθημερινούς ρυθμούς και τα κοντινά σημεία ελέγχου, αυτές οι πρακτικές διευκολύνουν τους φοιτητές να αντιμετωπίζουν τις προκλήσεις και να διερευνούν την ταυτότητά τους. Για την παρούσα εργασία, ημιδομημένες

συνεντεύξεις με φοιτήτριες και απόφοιτες διερεύνησαν τους λόγους επιλογής του προγράμματος, τον παιδαγωγικό αντίκτυπο και τον ρόλο των τεχνών στην καθημερινή ζωή, ενώ η θεματική ανάλυση αποκάλυψε πώς το πρόγραμμα υποστηρίζει την επαγγελματική ανάπτυξη, την προσωπική ψυχική ανθεκτικότητα και τη συνέχεια της πολιτιστικής ταυτότητας στην παλαιστινιακή τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Η Εκπαίδευση μέσω τεχνών στην Παλαιστίνη: ιστορικές και παιδαγωγικές βάσεις

Οι τέχνες στην Παλαιστίνη υπήρξαν ανέκαθεν κάτι περισσότερο από απλή αισθητική έκφραση· αποτελούν ισχυρό εργαλείο αντίστασης, πολιτιστικής διατήρησης και πολιτικού σχολιασμού. Από την αφήγηση ιστοριών στην κοινότητα μέχρι το πολιτικά στρατευμένο θέατρο, μέσω των καλλιτεχνικών πρακτικών, οι Παλαιστίνιοι βρήκαν τρόπους να προβαίνουν σε ασκήσεις ελευθερίας, να επιβεβαιώνουν την ύπαρξή τους και να συντηρούν την ελπίδα, σε αρμονία με την έννοια που ο Boal (1979) ονομάζει «πρόβα για μετασχηματισμό». Όπως σημειώνει ο Shaik (2024), από το 1948 η τέχνη έχει διαδραματίσει κεντρικό ρόλο στην έκφραση της εθνικής ταυτότητας και την αντίσταση απέναντι στη διαγραφή της πολιτισμικής μνήμης. Οι παραστατικές και θεατρικές τέχνες, ειδικότερα, αποτελούν παράδειγμα για το πώς οι κοινότητες επιστρατεύουν δημιουργικές πρακτικές για να προβληματιστούν κριτικά πάνω στην κοινωνική πραγματικότητα, συντονιζόμενες με τις αρχές του Freire (2000) για τον διάλογο και τη συμμετοχική μάθηση.

Η Πρώτη Ιντιφάντα (1987-1993) σηματοδότησε μια καθοριστική καμπή στον τρόπο με τον οποίο οι τέχνες λειτούργησαν εντός της παλαιστινιακής κοινωνίας. Σύμφωνα με μια μελέτη σχετικά με την καλλιτεχνική παραγωγή στην Πρώτη Παλαιστινιακή Ιντιφάντα, ο Elayyan (2023) υποστηρίζει ότι οι εικαστικές τέχνες, το θέατρο και η μουσική κατά τη διάρκειά της δεν εξέφραζαν απλώς την εθνική ταυτότητα, αλλά αντέκρουαν ενεργά τις αφηγήσεις που επέβαλε η κατοχή. Καλλιτέχνες σε όλη την Παλαιστίνη συνεργάστηκαν σε έργα που τεκμηριώναν τους καθημερινούς αγώνες και ενσάρκωναν τη συλλογική μνήμη μέσω παραστάσεων και δημιουργίας εικόνων. Πολιτιστικά ιδρύματα, όπως το θέατρο El-Hakawati και κοινοτικά κέντρα, παρείχαν χώρους για καλλιτεχνική παραγωγή, παρά τη λογοκρισία και τους στρατιωτικούς αποκλεισμούς. Αυτές οι πρακτικές δείχνουν πώς λειτούργησαν οι τέχνες ως άτυποι εκπαιδευτικοί χώροι, που ενίσχυαν τον στοχασμό, την ενεργό συμμετοχή και την κριτική συμμετοχή.

Κατά τη διάρκεια της Δεύτερης Ιντιφάντα (2000-2005), η καλλιτεχνική παραγωγή απέκτησε περισσότερες συμβολικές διαστάσεις, αντιμετωπίζοντας το τραύμα, τον εκτοπισμό και τον κοινωνικό κατακερματισμό (Shuman, 2024). Ιδρύματα όπως το θέατρο Freedom¹ και η Πολιτιστική και Καλλιτεχνική Εταιρεία Alrowwad (Alrowwad Cultural and Arts Society)² διεύρυναν την κοινοτικά προσανατολισμένη καλλιτεχνική εκπαίδευση, προσφέροντας ψυχοκοινωνική υποστήρι-

ξη, δημιουργική συμμετοχή και ευκαιρίες για κριτική μάθηση. Οι οργανισμοί αυτοί εργάστηκαν κυρίως με νέους και περιθωριοποιημένες κοινότητες, αποδεικνύοντας ότι η εκπαίδευση μέσω των τεχνών μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως μέσο έκφρασης όσο και ως παιδαγωγικό εργαλείο για την καλλιέργεια κριτικής σκέψης και κοινωνικού μετασχηματισμού.

Παρά την πλούσια αυτή παράδοση, ο ρόλος των τεχνών στην επίσημη εκπαίδευση παραμένει περιορισμένος. Το εθνικό πρόγραμμα σπουδών της Παλαιστίνης δίνει προτεραιότητα στα βασικά μαθήματα, αφήνοντας ελάχιστο χώρο για κριτικές, δημιουργικές ή μαθητοκεντρικές καλλιτεχνικές προσεγγίσεις (Rowe, 2016· Shinn, 2012). Αυτή η δυναμική αντανάκλα την κριτική του Freire (2000) για το «τραπεζικό μοντέλο» της εκπαίδευσης, όπου οι μαθητές τοποθετούνται ως παθητικοί αποδέκτες και όχι ως ενεργοί συμμετέχοντες στη δημιουργία νοήματος. Η έρευνα των Wong κ.ά. (2021) αναδεικνύει πώς οι εκπαιδευτικές εμπειρίες που ενσωματώνουν τις τέχνες μπορούν να προάγουν την κριτική ιδιότητα του πολίτη, τη διαλογική μάθηση και την αναστοχαστική πρακτική, προσφέροντας εναλλακτικές προσεγγίσεις στους περιορισμούς της συμβατικής σχολικής εκπαίδευσης.

Σε αυτό το πλαίσιο, το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ αναδύεται ως μια έγκαιρη παρέμβαση, εφαρμόζοντας προσεγγίσεις βασισμένες στις τέχνες για την καλλιέργεια της δημιουργικότητας, του αναστοχασμού και της πολιτισμικής συμμετοχής στην ανώτατη εκπαίδευση. Η επόμενη ενότητα εξετάζει το πρόγραμμα ως ένα μοναδικό παλαιστινιακό μοντέλο εκπαιδευτικής καινοτομίας, θεμελιωμένο στην κοινότητα, στη δημιουργικότητα και τη φροντίδα.

Μεταπτυχιακό πρόγραμμα του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές: ένα παλαιστινιακό παιδαγωγικό μοντέλο βασισμένο στις τέχνες

Το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ ξεκίνησε το 2021 ως ένα πρόγραμμα 37 πιστωτικών ωρών,³ σχεδιασμένο να καλλιεργεί εκπαιδευτικούς με κριτική σκέψη, δημιουργικότητα και ευαισθησία απέναντι στην κοινότητα. Συνδυάζει διεπιστημονικά μαθήματα στο δράμα, θέατρο, μουσική και εικαστικές τέχνες, παράλληλα με θεμελιώδεις σπουδές στη φιλοσοφία, στην παιδαγωγική, στην έρευνα και τη συμμετοχή στην κοινότητα. Σύμφωνα με την επίσημη περιγραφή του προγράμματος στην επίσημη ιστοσελίδα του πανεπιστημίου, οι φοιτητές ενθαρρύνονται να αναπτύξουν παιδαγωγικά εργαλεία που ανταποκρίνονται στο εκάστοτε πλαίσιο και προάγουν την κοινωνική συμμετοχή, αντανάκλωντας τις αρχές της συμμετοχικής διαλογικής μάθησης (Freire, 2000) και της βιωματικής, μετασχηματιστικής πρακτικής (Boal, 1979), που προορίζονται για εφαρμογή σε σχολεία, κοινοτικά κέντρα,

προσφυγικούς καταυλισμούς ή πολιτιστικά ιδρύματα σε όλη την Παλαιστίνη (Bethlehem University, χ.χ.).

Περισσότερο από ένα απλό πτυχίο, το πρόγραμμα λειτουργεί ως χώρος κριτικού στοχασμού, συν-δημιουργίας γνώσης και δράσης με επίκεντρο την κοινότητα. Μέσα από εντατικές θερινές συναντήσεις, επιτόπια έρευνα και συνεχή συνεργασία με τοπικούς καλλιτέχνες και διεθνείς μελετητές, οι φοιτητές καλούνται να θεμελιώσουν τη θεωρία στην εμπειρία της καθημερινής ζωής. Στο πλαίσιο αυτό, οι τέχνες λειτουργούν τόσο ως γλώσσα όσο και ως μέθοδος, σε αρμονία με τις αρχές της έρευνας μέσω των τεχνών, δίνοντας στους φοιτητές τη δυνατότητα να διεκδικήσουν τη φωνή τους, να αντισταθούν στον κατακερματισμό και να φανταστούν εναλλακτικές δυνατότητες.

Το πρόγραμμα σπουδών αντανακλά αυτό το όραμα. Τα μαθήματα περιλαμβάνουν Φιλοσοφία της Εκπαίδευσης, Δημιουργική και Κριτική Σκέψη, Σύγχρονες Αντιπαραθέσεις στην Εκπαίδευση, Μεθόδους Συμμετοχικής Ερευνητικής Δράσης, καθώς και δύο επίπεδα των μαθημάτων Θέατρο στην Εκπαίδευση και Δημιουργικές Πρακτικές Μάθησης. Εξειδικευμένα μαθήματα όπως Πολιτισμός και Πράξη μέσα από την Έρευνα μέσω των Τεχνών, Συμμετοχή στην Κοινότητα και Πρακτικές, Θέατρο στην Εκπαίδευση, Εικαστικές Τέχνες και Μουσική Εκπαίδευση προσφέρουν στους φοιτητές τόσο θεωρητική θεμελίωση όσο και πρακτική εφαρμογή. Το πρόγραμμα ολοκληρώνεται με διπλωματική εργασία, πρακτική άσκηση στην εκπαίδευση και τελικό ερευνητικό έργο, τα οποία εντάσσονται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο έρευνας μέσω των τεχνών και του εκπαιδευτικού μετασχηματισμού (Bethlehem University, χ.χ.).

Αναπτυγμένο ως απάντηση στους περιορισμούς της παραδοσιακής εκπαίδευσης εκπαιδευτικών στην Παλαιστίνη, το πρόγραμμα καλεί τους εκπαιδευτικούς να επανεξετάσουν τους ρόλους τους και τις σχέσεις τους με τη γνώση, τους μαθητές και την κοινότητα. Οι δημιουργικές παιδαγωγικές δεν παρουσιάζονται ως καθορισμένες τεχνικές, αλλά ως προσανατολισμοί στη μάθηση, που ξεκινούν από τη φροντίδα, την περιέργεια και την πολιτισμική συνάφεια, αντανακλώντας τη διαλογική παιδαγωγική του Freire και τις αρχές της έρευνας μέσω των τεχνών. Στον πυρήνα του προγράμματος βρίσκεται η έμφαση στην έρευνα μέσω των τεχνών, όχι ως συνοδευτική αναπαράσταση αλλά ως δημιουργική διαδικασία διερεύνησης. Εδώ η γνώση συνδημιουργείται μέσα από την εικόνα, τον ήχο, την κίνηση και την αφήγηση. Οι εκπαιδευτικοί μαθαίνουν να συνεργάζονται με τις κοινότητες και όχι επάνω σε αυτές, αντλώντας από τις βιωμένες εμπειρίες των μαθητών, τις οποίες θέτουν ως θεμέλιο της διαδικασίας νοηματοδότησης.

Σε ένα πλαίσιο όπου οι μεταρρυθμίσεις που επιβάλλονται από τα ανώτερα κλιμάκια συχνά δεν φτάνουν στις καθημερινές διδακτικές πρακτικές, το πρόγραμμα αυτό προσφέρει έναν σπάνιο και διαρκή χώρο για μετασχηματισμό. Ενσωματώνοντας δημιουργικές, στοχαστικές και διεπιστημονικές πρακτικές στην εκπαίδευση των εκπαιδευτικών, προάγει όχι μόνο την επαγγελματική ανάπτυξη, αλλά και τη δυνατότητα ενός πιο ανθρώπινου, σχεσιακού και απελευθερωτικού μοντέλου εκπαίδευσης.

Φωνές από το πρόγραμμα: η βιωμένη εμπειρία ως παιδαγωγική πράξη – Μεθοδολογία έρευνας

Η μελέτη αυτή υιοθετεί μια ποιοτική προσέγγιση μελέτης περίπτωσης για να διερευνήσει τις βιωμένες εμπειρίες των φοιτητών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές. Ο σχεδιασμός της μελέτης περίπτωσης επιλέχθηκε για να επιτρέψει τη σε βάθος διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι παιδαγωγικές πρακτικές μέσω των τεχνών εφαρμόζονται, βιώνονται και αναλύονται σε σχέση με το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, σύμφωνα με τις αρχές της έρευνας μέσω των τεχνών (Barone & Eisner, 2012).

Τα δεδομένα συλλέχθηκαν μέσω ημιδομημένων συνεντεύξεων με τρεις γυναίκες που συνδέονται με το πρόγραμμα, δύο απόφοιτες και μία φοιτήτρια η οποία ήταν εγγεγραμμένη στο πρόγραμμα κατά τη στιγμή των συνεντεύξεων. Οι συνεντεύξεις διεξήχθησαν μέσω Zoom μεταξύ Μαΐου και Ιουνίου 2025, στα αραβικά, καταγράφηκαν με την άδειά τους και μεταφράστηκαν στα αγγλικά από τη συγγραφέα για ανάλυση.

Για να διασφαλιστεί η ασφάλεια των φοιτητριών που συμμετείχαν και η δεοντολογική συνέπεια, διατηρείται η ανωνυμία σε όλο το κείμενο. Οι συμμετέχουσες αναφέρονται με ψευδώνυμα ως Layla, Noor και Sara. Αυτή η προσέγγιση προστατεύει την ταυτότητά τους, ενώ παράλληλα επιτρέπει την ουσιαστική αναπαράσταση των εμπειριών τους. Οι συμμετέχουσες έδωσαν προφορική συγκατάθεση στην αρχή κάθε συνέντευξης, αφού τους εξηγήθηκαν πλήρως ο σκοπός της μελέτης, οι διαδικασίες και η ευαίσθητη φύση του θέματος. Διασφαλίστηκε η εμπιστευτικότητα, η ανωνυμία και το δικαίωμα απόσυρσης ανά πάσα στιγμή.

Για την ερμηνεία των δεδομένων χρησιμοποιήθηκε θεματική ανάλυση σύμφωνα με ένα μοντέλο έξι φάσεων, όπως περιγράφεται από τους Terry et al. (2017). Η διαδικασία αυτή περιλάμβανε την εξοικείωση με τις μεταγραφές, τη δημιουργία αρχικών κωδικών, τον προσδιορισμό μοτίβων, την επεξεργασία θεμάτων και την επιλογή αντιπροσωπευτικών αποσπασμάτων. Από την ανάλυση προέκυψαν επαναλαμβανόμενα θέματα, μεταξύ των οποίων η προσωπική μεταμόρφωση, η ανάπτυξη κριτικής συνείδησης, η τέχνη ως πράξη αντίστασης, η παιδαγωγική απομάθηση και οι προκλήσεις εφαρμογής της δημιουργικής εκπαίδευσης σε συνθήκες περιορισμού.

Αυτά τα θέματα διαμορφώνουν την παρουσίαση των αφηγήσεων των συμμετεχόντων που ακολουθούν, οι οποίες προσφέρονται όχι μόνο ως μαρτυρίες, αλλά και ως βιωματικά παιδαγωγικά κείμενα.

Αναδεικνύοντας το πλαίσιο των φωνών

Για να κατανοήσουμε τον αντίκτυπο που είχε στην πράξη αυτό το παιδαγωγικό μοντέλο, στρεφόμαστε στις φωνές των τριών φοιτητριών που συμμετείχαν, της Noor, της Sara και της Layla (ψευδώνυμα), των οποίων η πορεία στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα αντικατοπτρίζει τόσο τις δυνατότητες όσο και τους περιορισμούς του. Οι αφηγήσεις τους καταδεικνύουν πώς η δημιουργική

παιδαγωγική, όταν εδράζεται στο παλαιστινιακό πλαίσιο, γίνεται όχι μόνο ένα εργαλείο για την εκπαιδευτική πρακτική, αλλά και ένα όχημα για προσωπική μεταμόρφωση, κοινωνική ευαισθητοποίηση και πολιτισμική αντίσταση. Σε όλες τις ιστορίες τους, επαναλαμβανόμενα θέματα φωτίζουν τη σχέση μεταξύ εκπαίδευσης, ταυτότητας και ακτιβισμού σε χώρες υπό κατοχή.

Αν και κάθε συμμετέχουσα είχε το δικό της πλαίσιο και τη δική της οπτική, όλες μοιράζονταν μια βαθιά δέσμευση στο πρόγραμμα ως χώρο απομάθησης, πειραματισμού και επαναπροσδιορισμού, όχι μόνο των διδακτικών πρακτικών αλλά και του εαυτού τους. Στη συνέχεια, οι εμπειρίες τους παρουσιάζονται ως προσωπικές μαρτυρίες αλλά και ως παιδαγωγικά κείμενα, προσφέροντας μια εικόνα για το πώς η μάθηση γίνεται ουσιαστική όταν ριζώνει στο περιβάλλον, στη βιωματική εμπειρία και στον κοινό αγώνα.

Και οι τρεις συμμετέχουσες μπήκαν στο πρόγραμμα με εκπαιδευτικό υπόβαθρο, αλλά είχαν διαφορετική εξοικείωση με τις τέχνες. Ωστόσο, τα κίνητρά τους είχαν ένα κοινό στοιχείο, την επιθυμία για πιο ουσιαστικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία και την αυτοέκφραση. Η Noor περιέγραψε το αρχικό της ενδιαφέρον ως αναζήτηση για «κάτι διαφορετικό, κάτι παράξενο και πιο ευθυγραμμισμένο με αυτό που αγαπώ, τη μουσική, τις τέχνες, το δράμα». Η Sara είδε το πρόγραμμα ως μια ευκαιρία να διευρύνει την παιδαγωγική πρακτική της και να εξερευνήσει την εκπαίδευση ως μια συμμετοχική και κοινωνικά εμπλεκόμενη διαδικασία. Η Layla, που είχε ήδη εντρυφήσει στην προσχολική εκπαίδευση, είδε το πρόγραμμα ως έναν χώρο για να επανεξετάσει τον ρόλο της ως δασκάλα μέσα σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα που διαμορφώνεται από τις αυθαίρετες καθημερινές παρεμβάσεις της κατοχής.

Αλλαγή αντιλήψεων: από τις τέχνες ως έκφραση στις τέχνες ως πράξη

Καθώς το πρόγραμμα προχωρούσε, και οι τρεις συμμετέχουσες περιέγραψαν μια βαθιά αλλαγή στην αντίληψή τους για τις τέχνες, που τις έβλεπαν πλέον όχι σαν ένα διακοσμητικό ή συμπληρωματικό στοιχείο στην εκπαίδευση, αλλά περισσότερο ως κεντρικό μέσο κριτικής συμμετοχής και παιδαγωγικής πράξης. Η Sara αναφέρθηκε στον τρόπο με τον οποίο το πρόγραμμα την ώθησε πέρα από την παραδοσιακή διδασκαλία δηλώνοντας: «Η παιδαγωγική έγινε κάτι άλλο· αφορούσε τη δημιουργία χώρων διαλόγου, κοινής έρευνας και όχι μόνο τη μετάδοση γνώσεων». Η Noor περιέγραψε τον τρόπο με τον οποίο το πρόγραμμα «άνοιξε τα μάτια μου σε νέους τρόπους σκέψης, κριτική συνειδητοποίηση, δημιουργική εξερεύνηση και βαθύτερη ενασχόληση με αυτό που κρύβεται κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων».

Η Layla συμμερίστηκε αυτή την αλλαγή, ιδιαίτερα στον τρόπο με τον οποίο άρχισε να εμπλέκεται στη μαθησιακή διαδικασία των τριών μαθητών της. Σημείωσε: «Πριν μπω στο πρόγραμμα, νόμιζα ότι έδινα στους μαθητές μου την ελευθερία να είναι δημιουργικοί, αλλά τώρα συνειδητοποιώ ότι εξακολουθούσα να χαράζω εγώ το μονοπάτι γι' αυτούς. Το πρόγραμμα με

έκανε να καταλάβω ότι έπρεπε να σέβομαι τον ιδιαίτερο τρόπο μάθησης κάθε παιδιού». Η Layla τόνισε περαιτέρω ότι το πρόγραμμα «με έκανε να ζήσω, να δω και να βιώσω πράγματα που δεν είχα συναντήσει ποτέ πριν».

Στο σύνολό τους, οι σκέψεις της Noor, της Sara και της Layla αποκαλύπτουν μια συλλογική πορεία μετάβασης από εργαλειακές αντιλήψεις της εκπαίδευσης προς πιο μετασχηματιστικές, βιωματικές και ευαίσθητες στο κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο προσεγγίσεις της παιδαγωγικής. Κάθε συμμετέχουσα μετακινήθηκε από την άποψη ότι οι τέχνες αποτελούν εργαλεία για συμμετοχή ή δημιουργία, προς μια βαθύτερη κατανόησή τους ως διαδικασιών παραγωγής νοήματος, σχέσης και κριτικής διερεύνησης.

Η αφύπνιση της Noor για το «τι βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια των πραγμάτων» σηματοδοτεί μια εμπάθουση της κριτικής συνειδητοποίησης, όπου η τέχνη λειτουργεί ως μέθοδος διερεύνησης της εξουσίας, της μνήμης και της ταυτότητας. Η έμφαση που δίνει πλέον η Sara στον διάλογο και στην κοινή διερεύνηση σηματοδοτεί μια σαφή απομάκρυνση από τα μεταβιβαστικά μοντέλα διδασκαλίας και μια στροφή προς τους χώρους συμμετοχικής μάθησης του Freire. Η αναγνώριση της Layla ότι προηγουμένως είχε περιορίσει την ελευθερία των μαθητών της υπογραμμίζει την εσωτερική κευση της ιεραρχικής παιδαγωγικής. Η μεταγενέστερη επακόλουθη στροφή της προς τον σεβασμό των διαφορετικών μαθησιακών στιλ αντικατοπτρίζει τον αντίκτυπο του προγράμματος τόσο σε επιστημολογικό όσο και σε ηθικό επίπεδο.

Σε κάθε περίπτωση, η μάθηση δεν αφορούσε απλώς την απόκτηση νέων μεθόδων, αλλά χρειαζόταν να ξεμάθει κανείς κάποιες κληρονομημένες παραδοχές, να αντιμετωπίσει τη συνενοχή και να αποδεχτεί το πόσο ευάλωτος απαιτείται να είναι για να διδάξει με ανοιχτό πνεύμα και ακεραιότητα.

Η παιδαγωγική ως πρόκληση: εδραιώνοντας τις τέχνες στην παλαιστινιακή πραγματικότητα

Πέρα από την προσωπική μεταμόρφωση, οι αφηγήσεις των συμμετεχουσών αποκαλύπτουν πώς οι δημιουργικές παιδαγωγικές μέθοδοι αυτού του προγράμματος συνδέθηκαν βαθιά με την παλαιστινιακή πραγματικότητα. Αντί να αντιμετωπίζουν τις τέχνες ως ουδέτερες ή απολιτικές, τις χρησιμοποίησαν ως ζωντανές πρακτικές επιβίωσης, ανθεκτικότητας και δημιουργίας ταυτότητας μέσα σε μια κατακερματισμένη πραγματικότητα. Υπό αυτή την έννοια, η τάξη δεν λειτούργησε απλώς ως τόπος μάθησης, αλλά ως χώρος πολιτιστικής έκφρασης και κριτικής συμμετοχής.

Η Noor, για παράδειγμα, αναφέρθηκε στο πώς η συνειδητοποίησή της για τις δομικές και κοινωνικές δυναμικές διευρύνθηκε κατά τη διάρκεια του προγράμματος. Περιέγραψε πώς «μου άνοιξε τα μάτια σε πράγματα που δεν είχα δει πριν», αναφερόμενη στην αυξανόμενη κατανόησή της για τις συστημικές προκλήσεις, τη συλλογική μνήμη και τις καθημερινές πολιτικές του χώρου, της γλώσσας και της αναπαράστασης. Τόνισε ότι «η τέχνη δεν είναι κάτι ξεχωριστό ή δευτερεύον. Έγινε μέρος μιας

ουσιαστικής ενασχόλησης. Όταν χορεύουμε, παίζουμε ή γράφουμε, δεν εκφραζόμαστε απλώς, αλλά εξερευνούμε, αμφισβητούμε και ανταποκρινόμαστε στο περιβάλλον μας».

Η Sara επανέλαβε αυτή τη σύνδεση μεταξύ τέχνης και κριτικής επίγνωσης, ιδιαίτερα μέσα από τη δουλειά της με τα παιδιά. Για εκείνη η καλλιτεχνική ενασχόληση δεν ήταν απλώς ένα εργαλείο για την ανάπτυξη δεξιοτήτων, αλλά και μια πύλη εισόδου σε δύσκολες συζητήσεις γύρω από τις κοινωνικές πραγματικότητες, την αίσθηση του ανήκειν και την ανθεκτικότητα. Περιέγραψε την παράσταση ως έναν τρόπο επανάκτησης του χώρου και επιβεβαίωσης της παρουσίας, ως μια μέθοδο για να δηλώσουμε «είμαστε εδώ» σε περιβάλλοντα που συχνά περιορίζουν την έκφραση.

Για τη μεταπτυχιακή της διατριβή, η Sara υλοποίησε ένα κοινοτικό πρόγραμμα με παιδιά που είχαν εκτεθεί σε τραυματικές εμπειρίες. Χρησιμοποιώντας τη ζωγραφική, την κίνηση και την αφήγηση, τα βοήθησε να επεξεργαστούν τα συναισθήματά τους μέσα από μη λεκτική έκφραση. Παρατήρησε ότι πολλά «τινάζονταν σε κάθε δυνατό ήχο» ή ζωγράφιζαν κατεστραμμένα κτίρια και ελκώπτερα χωρίς καμία καθοδήγηση. Η Σάρα ανέφερε πως «η τέχνη όχι μόνο εξελίχθηκε σε μέσο συναισθηματικής αποφόρτισης, αλλά έγινε και μονοπάτι προς την κατανόηση. Δεν πρόσφερα θεραπεία, και όμως τα παιδιά αποκάλυπταν συναισθήματα που δεν μπορούσαν να εκφράσουν με λόγια».

Η Layla, με τη σειρά της, μίλησε για το πώς το πρόγραμμα τη βοήθησε να επανεξετάσει τον ρόλο της ως δασκάλα μέσα σε περιορισμένα εκπαιδευτικά συστήματα. Άρχισε να αντιλαμβάνεται την ίδια την παιδαγωγική ως πεδίο εμπλοκής, ιδιαίτερα σε πλαίσια όπου η σχολική πρακτική είναι περιορισμένη ή αυστηρά ελεγχόμενη. «Το πρόγραμμα με βοήθησε να συνειδητοποιήσω ότι η ευθύνη μου δεν είναι μόνο να διδάσκω», εξήγησε, «αλλά να δημιουργώ έναν χώρο ελεύθερο, ασφαλή και αναστοχαστικό. Ίσως αυτός ο χώρος να είναι το μοναδικό μέρος όπου ένα παιδί μπορεί πραγματικά να εξερευνήσει ποιο είναι».

Συνολικά, αυτές οι αφηγήσεις δείχνουν πώς οι δημιουργικές παιδαγωγικές λειτουργούν όχι μόνο ως στρατηγικές διδασκαλίας αλλά και ως μορφές πολιτισμικής και κοινωνικής συμμετοχής. Σε περιβάλλοντα που χαρακτηρίζονται από κατακερματισμό και περιορισμό, η τέχνη μετατρέπεται σε μια ριζοσπαστική πρακτική σύνδεσης και αναστοχασμού. Μέσα από τη βιωματική παράσταση, τον κριτικό διάλογο και τη συλλογική διερεύνηση, οι συμμετέχουσες τοποθετήθηκαν όχι μόνο ως εκπαιδευτικοί ή καλλιτέχνες, αλλά ως εμπυχωτές μιας μάθησης που είναι κοινωνικά ευαίσθητη, κριτικά συνειδητοποιημένη και πολιτισμικά ριζωμένη.

Ανάμεσα στο όραμα και στην πραγματικότητα: εντάσεις, περιορισμοί και δυνατότητες

Αν και το μεταπτυχιακό πρόγραμμα πρόσφερε στις συμμετέχουσες νέους τρόπους σκέψης σχετικά με την εκπαίδευση, η εφαρμογή αυτών των ιδεών σε

πραγματικά περιβάλλοντα συχνά αποκάλυπτε δυσεπίλυτες εντάσεις. Η δημιουργική παιδαγωγική, που βασίζεται στην ελευθερία, στην κριτική σκέψη και την έκφραση, ερχόταν συχνά σε σύγκρουση με θεσμικούς περιορισμούς, κοινωνικούς κανόνες και την πολιτική λογοκρισία. Αυτές οι προκλήσεις εκδηλώθηκαν σε πολλαπλά επίπεδα – τόσο κατά την προσπάθεια εφαρμογής δημιουργικών πρακτικών μέσα σε περιοριστικά εκπαιδευτικά πλαίσια όσο και στη διαχείριση κοινωνικών και πολιτισμικών αντιστάσεων από τις συμμετέχουσες μέσα στις ίδιες τους τις κοινότητες. Η παρακάτω ανάλυση εξετάζει αυτές τις εντάσεις και στα δύο επίπεδα.

Εφαρμόζοντας την Παιδαγωγική: θεσμικοί και πολιτικοί περιορισμοί

Η Sara, για παράδειγμα, βρέθηκε διχασμένη ανάμεσα στα ιδανικά της μαθητοκεντρικής μάθησης και στις αυστηρές προσδοκίες του σχολικού συστήματος. «Συνειδητοποίησα ότι εξακολουθούσα να χαράζω εγώ τον δρόμο για τα παιδιά», εξήγησε, ακόμη και όταν προσπαθούσε να τους προσφέρει χώρο. Οι δυσκολίες της δεν ήταν μόνο παιδαγωγικές αλλά και πολιτικές. Εργαζόμενη σε νηπιαγωγείο που διοικείται από ισραηλινό δήμο, της απαγορεύεται ρητά να αναφερθεί σε οτιδήποτε σχετίζεται με την Παλαιστίνη, ακόμη και συμβολικά. Αυτή η φίμωση αναδεικνύει πώς η δομική εξουσία περιορίζει το εύρος της εκπαιδευτικής ελευθερίας για τους Παλαιστίνιους εκπαιδευτικούς.

Η Noor επίσης αντιμετώπισε εμπόδια, ιδιαίτερα όταν δούλευε μέσω του θεάτρου με παιδιά που είχαν βιώσει τον πόλεμο. Ορισμένοι γονείς απέρριπταν τις μεθόδους της ως απλό παιχνίδι, ενώ τα ευρύτερα κοινωνικά ταμπού καθιστούσαν δύσκολη τη συζήτηση ευαίσθητων θεμάτων γύρω από την παιδική ηλικία και το τραύμα. Παρ' όλα αυτά, βρήκε δύναμη μέσα από τον διάλογο: «Έμαθα πώς να δημιουργώ απλούς, απαλλαγμένους από ντροπή χώρους, όπου οι μητέρες μπορούν να μιλούν και να σκέφτονται μαζί».

Αυτές οι ιστορίες αποκαλύπτουν ότι η μεταμόρφωση δεν είναι ποτέ μια απλή, σαφής διαδικασία. Οι συμμετέχουσες δεν καινοτομούσαν μόνο σε παιδαγωγικό επίπεδο, αλλά κουβαλούσαν και το συναισθηματικό βάρος της αντιμετώπισης της λογοκρισίας, των κοινωνικών προσδοκιών αλλά και της δικής τους ευαλωτότητας ως εκπαιδευτικών. Και όμως συνέχισαν – όχι εφαρμόζοντας άκαμπτα τη θεωρία, αλλά προσαρμόζοντάς την με ευαισθησία, θάρρος και φροντίδα.

Αντιμετωπίζοντας την πολιτισμική αντίσταση: κοινωνικοί κανόνες και εμπόδια πρόσβασης

Ενώ οι θεσμικοί περιορισμοί διαμόρφωναν το πλαίσιο της τάξης, οι πολιτισμικές και οικογενειακές δυναμικές δημιουργούσαν εμπόδια σε επίπεδο προσωπικής νομιμοποίησης και αποδοχής. Η Layla, για παράδειγμα, συνάντησε αντίσταση από την κοινότητά της σχετικά με την ενασχόλησή της με τις τέχνες – ιδιαίτερα με το τραγούδι και την performance. Η οικογένειά της άρχισε να αποδέχεται τη συμμετοχή της μόνο όταν παρουσιάστηκε

ως μέρος της εκπαίδευσής της ως δασκάλας. Ωστόσο, αυτή η φαινομενικά ασήμαντη αλλαγή στην πλαισίωση αποτέλεσε ένα κρίσιμο σημείο τελικής αποδοχής. Μέσα από την αφήγηση ιστοριών και τη δημιουργική διερεύνηση, η Layla πέρασε από την αυτοαμφισβήτηση στην αυτοπεποίθηση, διαμορφώνοντας εντέλει τη δική της εκφραστική φωνή.

Αυτές οι πολυεπίπεδες εντάσεις –ανάμεσα στη θεωρία και την εφαρμογή, στην ελευθερία και στον περιορισμό, στην κοινωνική προσδοκία και την προσωπική ανάπτυξη– αναδεικνύουν την πολυπλοκότητα της εφαρμογής της δημιουργικής παιδαγωγικής στην Παλαιστίνη. Αντί για μια απρόσκοπτη υλοποίηση της θεωρίας, οι αφηγήσεις αυτές αναδεικνύουν τη δημιουργική παιδαγωγική ως μια πρακτική που σφυρηλατείται μέσα στην ένταση – μια πρακτική που επιτυγχάνει τον μεγαλύτερο αντίκτυπο της ακριβώς επειδή δρα σε αμφισβητούμενους χώρους. Αυτή η διαπίστωση έχει σημαντικές επιπτώσεις για το μελλοντικό έργο στο σημείο όπου διασταυρώνονται η εκπαίδευση, ο πολιτισμός και ο πολιτικός αγώνας στην Παλαιστίνη.

Συζήτηση

Οι αφηγήσεις της Noor, της Sara και της Layla αποκάλυπτουν ότι το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της δεν αποτελεί απλώς έναν χώρο προετοιμασίας εκπαιδευτικών, αλλά έναν χώρο πολιτικής αφύπνισης, πολιτισμικής αντίστασης και επιστημολογικού μετασχηματισμού. Οι εμπειρίες τους δείχνουν ότι η εκπαίδευση μέσω των τεχνών στην Παλαιστίνη δεν προετοιμάζει απλώς ικανούς εκπαιδευτικούς: αμφισβητεί τα κυρίαρχα εκπαιδευτικά πρότυπα που μετρούν την επιτυχία με όρους ελέγχου και αποδοτικότητας, αγνοώντας τη ζωντανή διάσταση της δημιουργικότητας, του κοινωνικού δεσμού και του πλαισίου μέσα στο οποίο λαμβάνει χώρα η μάθηση.

Τα ευρήματα αυτά συμφωνούν σε μεγάλο βαθμό με τη θεωρία της κριτικής παιδαγωγικής του Paulo Freire (2000), η οποία απορρίπτει το «τραπεζικό μοντέλο» της εκπαίδευσης υπέρ μιας μάθησης βασισμένης στον διάλογο και στη συλλογική δημιουργία γνώσης, η οποία καλλιεργεί την κριτική συνειδητότητα. Για τις συγκεκριμένες συμμετέχουσες, η παιδαγωγική αναδύθηκε όχι μόνο ως επαγγελματική πρακτική, αλλά ως πολιτική και ηθική στάση ζωής. Οι αφηγήσεις τους ενσαρκώνουν την έννοια της *πράξης* (praxis) του Freire – δηλαδή τον συνδυασμό στοχασμού και δράσης πάνω στον κόσμο, μέσα σε ένα πλαίσιο όπου η ίδια η εκπαίδευση είναι βαθιά πολιτικοποιημένη.

Οι συμμετέχουσες μετατοπίστηκαν από την αντίληψη της τέχνης ως απλής έκφρασης προς την κατανόησή της ως παιδαγωγικής και πολιτικής πράξης, πράγμα που ευθυγραμμίζεται με το επιχείρημα των Clover και Kaya (2025), ότι οι τέχνες αποτελούν κεντρικό στοιχείο της ριζοσπαστικής εκπαίδευσης ενηλίκων. Η δημιουργική πρακτική, όπως υποστηρίζουν, επιτρέπει βιωματικές και συναισθηματικά φορτισμένες μορφές μάθησης, οι οποίες ξεγυμνώνουν τα συστήματα εξουσίας, ενώ ταυ-

τόχρονα διανοίγουν χώρους για φαντασία και αντίσταση. Στην παρούσα μελέτη, οι συμμετέχουσες αξιοποίησαν την αφήγηση, το θέατρο και τις εικαστικές τέχνες ως εργαλεία μετασχηματισμού – στρατηγικές που τους επέτρεψαν να διαχειριστούν το τραύμα, να ανακτήσουν την ταυτότητά τους και να ενισχύσουν τον κριτικό διάλογο σε αποικιοκρατούμενους τόπους.

Τα ευρήματα αυτά συνδέονται επίσης με τον τομέα της έρευνας μέσω των τεχνών, ο οποίος, όπως υποστηρίζουν οι Barone και Eisner (2012), αμφισβητεί τις θετικιστικές παραδόσεις, αναγνωρίζοντας τη σημασία των ερμηνευτικών, συναισθηματικών και αισθητηριακών διαστάσεων της παραγωγής γνώσης. Η χρήση από τη Noor και τη Sara του θεάτρου και της ζωγραφικής με παιδιά που έχουν βιώσει συγκρούσεις απεικονίζει την εφαρμογή της έρευνας μέσω των τεχνών, δείχνοντας πως η τέχνη μπορεί να λειτουργήσει τόσο ως μέθοδος διερεύνησης όσο και ως τρόπος δημιουργίας γνώσης σε συνθήκες κοινωνικής αδικίας.

Εξίσου σημαντικές είναι οι αντιθέσεις που προέκυψαν μεταξύ των παιδαγωγικών ιδανικών των τριών φοιτητριών, από τη μια, και των θεσμικών και πολιτικών περιορισμών που αντιμετώπισαν, από την άλλη. Αυτές οι εμπειρίες αντανάκλουν τις παρατηρήσεις του Davies (2004) ότι η οικοδόμηση της ειρήνης και η κριτική παιδαγωγική συχνά έρχονται σε σύγκρουση με τις γραφειοκρατικές και κυβερνητικές δομές ελέγχου, αφήνοντας τους εκπαιδευτικούς σε μια κατάσταση συνεχούς διαπραγμάτευσης. Η εμπειρία της Sara σε ένα νηπιαγωγείο που διοικείται από τον δήμο καταδεικνύει αυτό το δίλημμα: οι προσπάθειές της να εφαρμόσει κριτική παιδαγωγική περιορίστηκαν από την εποπτεία και τη λογοκρισία, ωστόσο βρήκε τρόπους να ανατρέψει αυτά τα εμπόδια μέσω σχεσιακών και παιδοκεντρικών πρακτικών.

Η έμφυλη διάσταση αυτών των αγώνων αξίζει επίσης προσοχή. Κάθε συμμετέχουσα χρειάστηκε να αντιμετωπίσει τις πολιτισμικές και οικογενειακές προσδοκίες σχετικά με την απόδοση, τον επαγγελματισμό και τη δεοντολογία, αντανάκλωντας τα ευρήματα των Alayan et al. (2012) σχετικά με τις Παλαιστίνιες εκπαιδευτικούς που ακροβατούν μεταξύ πολλαπλών, συχνά αντικρουόμενων, ταυτοτήτων υπό καθεστώς κατοχής και πατριαρχίας. Η διαπραγμάτευση της Layla σχετικά με την αποδοκιμασία της παράστασης από την κοινότητά της και η δημιουργία «χώρων χωρίς ντροπή» για διευκόλυνση του διαλόγου από τη Noor υπογραμμίζουν την στενή σχέση μεταξύ φύλου, παιδαγωγικής και συναισθηματικής εργασίας στην εκπαιδευτική μάχη.

Τελικά, η παρούσα μελέτη συνεισφέρει σε ένα αυξανόμενο σώμα ερευνητικής βιβλιογραφίας που αντιλαμβάνεται την εκπαίδευση στην Παλαιστίνη ως πεδίο πολιτισμικού και πολιτικού αγώνα, και όχι ως μια ουδέτερη, τεχνοκρατική διαδικασία (Said, 1993). Το μεταπτυχιακό πρόγραμμα που εξετάζεται αποδεικνύει πως η ανώτατη εκπαίδευση, όταν ριζώνει στις τοπικές πραγματικότητες και στην καλλιτεχνική πρακτική, μπορεί να λειτουργήσει ως δημιουργικός χώρος αντίστασης και ανανέωσης. Η έμφαση που δίνει στη βιωματική

μάθηση, στη συμμετοχή της κοινότητας και στον κριτικό διάλογο προσφέρει ένα αντι-αφήγημα τόσο ενάντια στη στρατιωτικοποιημένη κατοχή όσο και ενάντια στην απρόσωπη σχολιοποίηση, αναδεικνύοντας την εκπαίδευση ως μια ζωτική πρακτική ελευθερίας.

Συνοψίζοντας, τα ευρήματα αυτών των συνεντεύξεων φωτίζουν το πολύπλοκο έργο των Παλαιστινίων εκπαιδευτικών που επιδιώκουν να ενσωματώσουν κριτικές, καλλιτεχνικά βασισμένες παιδαγωγικές σε χώρους οι οποίοι χαρακτηρίζονται από κατοχή, λογοκρισία και βαθιά ριζωμένους κοινωνικούς κανόνες. Μακριά από το να αποτελεί μια γραμμική διαδικασία, αυτό το έργο αναδύεται μέσα από συνεχή διαπραγμάτευση – ανάμεσα στη θεωρία και τη βιωμένη εμπειρία, ανάμεσα στους θεσμικούς περιορισμούς και στην προσωπική δράση, ανάμεσα στην ευαλωτότητα και στο θάρρος. Αυτό υποδηλώνει ότι η δύναμη της δημιουργικής παιδαγωγικής δεν έγκειται μόνο στην ικανότητά της να εμπνέει νέους τρόπους διδασκαλίας, αλλά και στην ικανότητά της να στηρίζει τους/τις εκπαιδευτικούς μέσα σε αυτές τις εντάσεις, επιτρέποντάς τους να διαμορφώνουν χώρους ελευθερίας και διαλόγου, ακόμη και όταν ζουν καθημερινά υπό περιορισμό.

Ερευνητικό πεδίο και περιορισμοί

Αν και τα παραπάνω ευρήματα προσφέρουν ένα πολύτιμο παράθυρο κατανόησης του αντίκτυπου του προγράμματος, προέρχονται από μια μικρή ομάδα φοιτητριών και ενδέχεται να μην αντικατοπτρίζουν τις εμπειρίες όλων των αποφοίτων. Η μελέτη επικεντρώθηκε σε γυναίκες εκπαιδευτικούς και βασίστηκε σε αυτοαναφορικές, αναστοχαστικές αφηγήσεις, οι οποίες, αν και ιδιαίτερα πλούσιες, επηρεάζονται αναπόφευκτα από τη μνήμη και την προσωπική ερμηνεία. Επιπλέον, η έρευνα εξέτασε την εφαρμογή της δημιουργικής παιδαγωγικής κυρίως σε περιβάλλοντα προσχολικής και κοινοτικής εκπαίδευσης· περαιτέρω μελέτες θα μπορούσαν να διερευνήσουν πώς αυτές οι προσεγγίσεις προσαρμόζονται στη δευτεροβάθμια ή στην ανώτατη εκπαίδευση. Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν επίσης να συμπεριλάβουν διαχρονικά δεδομένα ή συγκριτικές προοπτικές, προκειμένου να εξεταστεί πώς αυτές οι εντάσεις εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου και σε διαφορετικές παλαιστινιακές περιστάσεις.

Συμπεράσματα: διατηρώντας τον χώρο για αλλαγή μέσα από τις δημιουργικές παιδαγωγικές

Απέναντι στην κατοχή, στον κατακερματισμό και ένα εκπαιδευτικό σύστημα που συχνά καθοδηγείται από τον έλεγχο και την τυποποίηση, το Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινοτικές Πρακτικές του Πανεπιστημίου της Βηθλεέμ αναδεικνύεται ως μια ζωντανή εναλλακτική, η οποία τοποθετεί στο επίκεντρο τη δημιουργικότητα, τον διάλογο και τη μάθηση που είναι συνδεδεμένη με το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον. Οι βιωμένες εμπειρίες των Noor, Sara και Layla αποκαλύπτουν πως η παιδαγωγική μέσω των τεχνών μπορεί να λειτουργήσει όχι μόνο

ως διδακτική μέθοδος αλλά και ως πολιτική, ηθική και πολιτισμική παρέμβαση.

Μέσα από τις αφηγήσεις τους, βλέπουμε πώς η εκπαίδευση, όταν ριζώνει στις τοπικές πραγματικότητες και στην καλλιτεχνική πρακτική, μετατρέπεται σε χώρο αντίστασης, ίασης και επαναπροσδιορισμού. Οι συμμετέχουσες μεταπήδησαν από παραδοσιακές αντιλήψεις της διδασκαλίας σε πιο βιωματικές, συμμετοχικές και μετασχηματιστικές αντιλήψεις για τη μάθηση. Στην πορεία αυτή, ήρθαν σε επαφή τόσο με τις δυνατότητες όσο και με τις εντάσεις, διαπραγματευόμενες με τους θεσμικούς περιορισμούς, τις έμφυλες προσδοκίες και τη συναισθηματική ευαλωτότητά τους, καθώς επέμεναν να χαράσσουν νέες παιδαγωγικές διαδρομές.

Η μελέτη αυτή υποδηλώνει ότι ο ουσιαστικός εκπαιδευτικός μετασχηματισμός δεν προκύπτει μόνο από τη θεωρία, αλλά μέσα από τη βιωμένη, δημιουργική εμπλοκή με τον κόσμο. Η δέσμευση του προγράμματος στην απο-μάθηση, στη φαντασία και τη φροντίδα δείχνει ένα μοντέλο εκπαίδευσης που είναι επειγόντως αναγκαίο – όχι μόνο στην Παλαιστίνη αλλά και παγκοσμίως.

Καθώς οι δημιουργικές παιδαγωγικές συνεχίζουν να περιθωριοποιούνται στην επίσημη εκπαίδευση, η παρούσα έρευνα επιβεβαιώνει τον κρίσιμο ρόλο τους στην καλλιέργεια συνείδησης, ανθεκτικότητας και ελπίδας. Μελλοντικές μελέτες θα μπορούσαν να διερευνήσουν πώς τέτοια μοντέλα μπορούν να διατηρηθούν, να επεκταθούν ή να προσαρμοστούν σε άλλες κοινότητες, που αντιμετωπίζουν καταπίεση, εκτοπισμό ή κοινωνική μετάβαση. Προς το παρόν, οι ιστορίες που παρουσιάστηκαν εδώ αποτελούν μαρτυρία για τις σιωπηλές επαναστάσεις οι οποίες γεννιούνται όταν η εκπαίδευση τολμά να είναι ανθρώπινη, καλλιτεχνική και ελεύθερη.

Μετάφραση από τα αγγλικά: **Μαίρη Καλδή**

Σημειώσεις

1. Περισσότερες πληροφορίες για το Freedom Theatre: <https://thefreedomtheatre.org/> (Σ.τ.Μ.)
2. Περισσότερες πληροφορίες για την Πολιτιστική και Καλλιτεχνική Εταιρεία Alrowwad (Alrowwad Cultural and Arts Society: <https://alrowwad.org/> (Σ.τ.Μ.)
3. Βάσει του αμερικανικού συστήματος πιστωτικών μονάδων (credit-hour system), το οποίο χρησιμοποιείται ευρέως στην ανώτατη εκπαίδευση, οι 37 πιστωτικές μονάδες αντιστοιχούν περίπου σε 925-1.110 ώρες δομημένης ακαδημαϊκής και πεδίου μάθησης.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Alayan, S., Rohde, A. & Dhoub, S. (2012). *The politics of education reform in the Middle East: Self and other in textbooks and curricula*. Berghahn Books.
- Alrowwad Cultural and Arts Society. (χ.χ.). *About Alrowwad*. Ανακτήθηκε 23 Ιουνίου, from <https://www.alrowwad.org/en/>
- Barone, T. & Eisner, E.W. (2012). *Arts-based research*. SAGE Publications.
- Bethlehem University. (χ.χ.). *MA in Creative Pedagogies and Community Practices*. Ανακτήθηκε 21 Απριλίου 2025, από <https://www.bethlehem.edu/degrees/new-mocsp/>
- Boal, A. (1979). *Theatre of the Oppressed* (μτφρ. C.A. & M.O.L. McBride,). Pluto Press. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1974.)
- Clover, D.E. & Kaya, S. (2025). Adult education and the aesthetic turn: (Re)Imagining for a troubled world. *Cuestiones Pedagógicas*, 1(34), 31-46.
- Davies, L. (2004). *Education and conflict: Complexity and chaos*. Routledge.
- Elayyan, K. (2023). *The artistic production in the first Palestinian uprising*. Institute for Palestine Studies. <https://www.palestine-studies.org/ar/node/1636747>
- Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed* (30ή αναθεωρημένη έκδοση, μτφρ. M.B. Ramos). Continuum. (Το πρωτότυπο έργο δημοσιεύτηκε το 1968.)
- Rowe, N. (2016). Threshold concept theory and nonformal education: Community-based arts learning in Palestine. *Educational Research for Social Change*, 5(1), 94-106. <https://web.archive.org/web/20180721092834/http://www.scielo.org.za/pdf/ersc/v5n1/07.pdf>
- Said, E.W. (1993). *Culture and imperialism*. Alfred A. Knopf.
- Shaik, R. (2024). *Cultural resistance in Palestine: An analysis of the ongoing conflict through the lens of resistance literature*. Rapoport Center for Human Rights and Justice, The University of Texas at Austin School of Law. <https://law.utexas.edu/humanrights/projects/cultural-resistance-in-palestine-an-analysis-of-the-ongoing-conflict-through-the-lens-of-resistance-literature/>
- Shinn, C. (2012). Teacher education reform in Palestine: Policy challenges amid donor expectations. *Comparative Education Review*, 56(4), 608-633. <https://www.jstor.org/stable/10.1086/667434>
- Shuman, J. (2024). *Palestinian art in time of war*. Institute for Palestine Studies. <https://www.palestine-studies.org/ar/node/1655126>
- Rowe, N. (2016). Threshold concept theory and nonformal education: Community – based arts learning in Palestine. *Educational Research for Social Change*, 5(1), 94-106. Ανακτήθηκε 11 Ιουνίου 2025, από: <https://web.archive.org/web/20180721092834/http://www.scielo.org.za/pdf/ersc/v5n1/07.pdf>
- Terry, G., Hayfield N., Clarke, V. & Braun, V. (2017). Thematic analysis. Στο C. Willig & W. Stainton Rogers (επιμ.), *The SAGE handbook of qualitative research in psychology* (2η έκδ., σσ. 191-205). SAGE Publications.
- The Freedom Theatre. (χ.χ.). *About us*. Ανακτήθηκε 23 Ιουνίου 2025 από: <https://www.thefreedomtheatre.org/about/>
- Wong, S., Tu, T. & Nasser, I. (2021). Transformative pedagogy in occupied Palestine: International student discoveries and awakenings. *Journal of Education in Muslim Societies*, 3(1), 68-101. <https://dx.doi.org/10.2979/jems.3.1.05>

Η **Rand Barakat** είναι εκπαιδευτικός, ερευνήτρια και συγγραφέας με έδρα την Ιερουσαλήμ. Είναι κάτοχος μεταπτυχιακού τίτλου (MA) στις Δημιουργικές Παιδαγωγικές και Κοινωνικές Πρακτικές από το Πανεπιστήμιο της Βηθλεέμ, Παλαιστίνη, όπου η διπλωματική της εργασία εξέτασε τον ρόλο της διαδραστικής αφήγησης στην καλλιέργεια περιβαλλοντικής ευαισθητοποίησης μεταξύ των μαθητών. Με υπόβαθρο στις αγγλικές σπουδές και στη λογοτεχνία και με περισσότερα από έξι χρόνια εμπειρίας σε τυπικά και άτυπα εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, η Rand διερευνά πώς οι δημιουργικές, μαθητοκεντρικές μεθοδολογίες μπορούν να υποστηρίξουν ουσιαστική μάθηση και κοινωνική συμμετοχή. Η τρέχουσα εργασία της επικεντρώνεται στον ρόλο των τεχνών στην εκπαίδευση σε συνθήκες κοινωνικών και δομικών προκλήσεων, με έμφαση στην ταυτότητα, στην ανθεκτικότητα και την πολιτισμική έκφραση. Μέσα από ακαδημαϊκή έρευνα και πρακτική πεδίου συμβάλλει σε διεπιστημονικούς διαλόγους που γεφυρώνουν την παιδαγωγική, τη δημιουργικότητα και την ενδυνάμωση, διερευνώντας πώς η εκπαίδευση μέσω των τεχνών μπορεί να λειτουργήσει ως εργαλείο διαλόγου, κριτικής σκέψης και συλλογικού μετασχηματισμού.